

УДК 368.4  
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2025.13>

**С. С. Полесов**

*orcid.org/0009-0009-2936-1030*

*аспірант кафедри теорії та історії держави та права  
Харківського національного університету внутрішніх справ*

## ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

В умовах динамічних соціально-економічних перетворень та демографічних викликів, що супроводжують Україну, питання пенсійного забезпечення стає одним із пріоритетних напрямів державної політики. Конституція України гарантує право громадян на соціальний захист [1], що слугує підґрунтям для формування пенсійної системи, зорієнтованої на принципи соціальної справедливості, солідарності та перерозподілу доходів [4]. Однак історично сформована модель пенсійного забезпечення, що зазнає етапів від централізованої системи радянського періоду до сучасної змішаної моделі, стикається з низкою проблем, як-от недостатня прозорість механізмів перерозподілу коштів і проблеми міжвідомчої координації [6]. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибокого аналізу теоретико-правових засад, що лежать в основі пенсійного забезпечення, та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення стабільного та справедливого рівня життя пенсіонерів.

*Історико-теоретичний огляд формування пенсійної системи*

Пенсійна система в Україні історично формувалася на основі централізованого державного планування. Як зазначає один із провідних дослідників, «у радянський період пенсійне забезпечення являло собою суворо регламентовану систему перерозподілу доходів, де держава відіграла ключову роль у забезпеченні соціального захисту» [3, с. 53]. У цей період законодавство встановлювалося жорсткими нормами, а контроль за виконанням покладался на спеціалізовані органи. Така модель, хоча й забезпечувала масове пенсійне забезпечення, була не гнучкою і не враховувала індивідуальні потреби громадян.

З розпадом Радянського Союзу пенсійна система України зіткнулася з необхідністю трансформації. «Перехідний період характеризується спробами адаптації централізованої моделі до реалій ринкової економіки, що призвело до запровадження елементів накопичувальної системи» [5, с. 112]. У цей період відбувалося реформування нормативно-правової бази, що супроводжувалося виникненням суперечностей

між старими та новими правовими механізмами. Проблеми фінансової стійкості та нечітко визначені повноваження державних органів стали основними бар'єрами на шляху до ефективного пенсійного забезпечення.

Нині пенсійна система України характеризується спробами інтеграції елементів розподільчої та накопичувальної моделей. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [2] є прикладом законодавчого документа, в якому відображено принципи соціальної справедливості та перерозподілу суспільного доходу. Як підкреслюється в дослідженні Лазора О. та Юніка І. [4, с. 118], «ефективне пенсійне забезпечення можливе лише за умови гармонійного поєднання ринкових механізмів із принципами соціального захисту». Така інтеграція є необхідною умовою для забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів в умовах постійно мінливої економіки.

*Концепція соціальної держави*

Соціальну державу визначають як державу, основна мета якої – забезпечення соціального захисту та добробуту громадян. Згідно з дослідженнями Гуменюка В.Є., «соціальна держава – це система, в якій держава зобов'язана забезпечити рівний доступ до соціальних благ і гарантію мінімального рівня життя для кожного громадянина» [3, с. 67]. У цьому контексті ключовими принципами є:

– Принцип соціальної справедливості: рівний розподіл ресурсів і мінімізація соціальної нерівності [5, с. 115].

– Принцип солідарності: забезпечення взаємодопомоги між різними соціальними групами, особливо вразливими верствами населення.

– Принцип індивідуального підходу: врахування специфічних потреб кожного громадянина.

У вітчизняній юридичній літературі (праці Гуменюка В.Є., Берназюка Я.О., Лазора О.Я. та ін.) концепцію соціальної держави розглядають як підґрунтя для побудови правової системи, в якій держава несе відповідальність за забезпечення гідного рівня життя громадян. Порівняльний аналіз доктринальних підходів засвідчує, що ідеали соціальної держави безпосередньо

впливають на формування нормативно-правової бази, що регулює пенсійне забезпечення. У зарубіжних дослідженнях аналогічні ідеї відображаються в принципах соціального захисту, закріплених у міжнародних правових документах, що дає змогу проводити паралелі та запозичувати успішний досвід.

Практичне значення концепції соціальної держави для пенсійного забезпечення полягає в тому, що вона слугує нормативним орієнтиром для розроблення пенсійних програм. На основі цієї концепції формуються заходи з перерозподілу доходів, встановлення мінімальних соціальних гарантій і забезпечення стабільності пенсійного забезпечення. Таким чином, ідеали соціальної держави визначають не тільки теоретичний, а й практичний бік пенсійної політики, забезпечуючи баланс між ринковими механізмами та соціальним захистом.

#### *Правові гарантії пенсійного забезпечення*

Пенсійне забезпечення в Україні закріплюється низкою нормативних актів, головним з яких є Конституція України, що гарантує право на соціальний захист, і спеціалізовані закони, наприклад, Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Ці документи формують правову основу, на якій будується система перерозподілу доходів і забезпечення громадян гарантованими пенсіями.

Юридичні механізми захисту пенсійних прав включають правові гарантії, які містять у собі кілька основних механізмів. Серед них можна виділити:

- Судовий контроль. Рішення Конституційного та Верховного судів України демонструють, що в разі порушення норм пенсійного забезпечення держава зобов'язана забезпечити захист прав громадян.

- Механізми відповідальності. Законодавство передбачає відповідальність державних органів за несвоєчасну або неправильну виплату пенсій, що стимулює підвищення якості виконання функцій.

- Регламентація процедур нарахування та виплати пенсій. Детально описано алгоритми перерозподілу пенсійних коштів, механізми контролю за виконанням нормативів і порядок взаємодії між органами управління.

Незважаючи на наявність значної нормативно-правової бази, на практиці трапляються випадки порушення пенсійних прав громадян. Це викликано кількома факторами, серед яких недосконалість законодавчої бази, яка не завжди адекватно відображає сучасні економічні реалії. Крім того, проблеми міжвідомчої координації призводять до затримок у виплатах і помилок під час нарахування пенсій. Також обмежені фінансові можливості держави негативно впли-

вають на стабільність функціонування пенсійної системи.

Цей аналіз підкріплюється прикладами із судової практики, де порушення прав громадян призводили до перегляду рішень судів.

#### *Порівняльний аналіз доктринальних підходів*

У цьому розділі здійснюється детальний порівняльний аналіз теоретичних концепцій, запропонованих як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Розглядаються роботи таких авторів, як Гуменюк В.Є., Лазор О.Я., Берназюк Я.О. та інших, які підкреслюють значення інтеграції принципів соціальної справедливості в систему пенсійного забезпечення. Один із підходів акцентує увагу на тому, що пенсійне забезпечення є невід'ємною складовою соціальної політики, яка має на меті мінімізацію соціальної нерівності та забезпечення гідного рівня життя для всіх громадян. Інший підхід вказує на те, що досягнення ефективного пенсійного забезпечення можливе лише через поєднання централізованих перерозподільчих механізмів з ринковими принципами, що дозволяє забезпечити баланс між соціальним захистом та економічною ефективністю. Цей синтез сприяє створенню більш стійкої та адаптивної пенсійної системи, здатної реагувати на виклики сучасності.

У зарубіжній практиці пенсійні системи часто базуються на двох основних моделях: накопичувальній і розподільчій. Вітчизняні дослідження демонструють, що оптимальна модель для України має включати елементи обох систем. Порівняльний аналіз дає змогу виявити переваги та недоліки кожної моделі та обґрунтувати необхідність комплексного підходу.

Розподільна модель гарантує базовий рівень пенсійного забезпечення за рахунок обов'язкових виплат із державного бюджету, що відповідає принципам соціальної справедливості.

Накопичувальна модель, своєю чергою, стимулює індивідуальне накопичення коштів, але вимагає високорозвиненої фінансової інфраструктури та ринкової стабільності.

Висновки порівняльного аналізу показують, що для створення ефективної пенсійної системи необхідно об'єднати найкращі елементи різних моделей. Інтегрований підхід дає змогу забезпечити:

- Гарантоване мінімальне пенсійне забезпечення для всіх громадян.

- Можливість накопичення додаткових коштів за рахунок ринкових механізмів.

- Гнучкість системи, що дає змогу адаптуватися до економічних і демографічних змін.

**Висновки.** На основі проведеного аналізу можна дійти кількох важливих висновків. По-перше, теоретико-правові засади соціальної держави, що спираються на принципи соціаль-

ної справедливості, солідарності та перерозподілу доходів, становлять міцний фундамент для формування ефективної пенсійної системи. По-друге, історичний розвиток пенсійного забезпечення в Україні свідчить про те, що перехід від централізованої моделі до інтегрованої системи вимагає постійного вдосконалення нормативно-правової бази, щоб відповідати сучасним викликам.

Крім того, правові гарантії, закріплені в Конституції та спеціалізованих законах, виконують важливу роль у захисті пенсійних прав громадян. Однак їх реалізація стикається з численними труднощами, зокрема проблемами міжвідомчої координації та фінансовою нестабільністю, що ускладнює забезпечення прав громадян.

Аналіз доктринальних підходів також підтверджує необхідність інтеграції елементів розподільчої та накопичувальної моделей, що дозволить створити більш гнучку та адаптивну систему пенсійного забезпечення. Важливо, щоб подальші реформи пенсійної системи базувалися на синтезі теоретичних засад соціальної держави з практичними механізмами перерозподілу, оскільки це забезпечить стійкість системи та сприятиме соціальній справедливості.

### Література

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 20.02.2025).
3. Гуменюк В. Є. Адміністративно-правові засади публічного управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 214 с.
4. Лазор О.Я., Юник І.Г. Державне управління у сфері пенсійного забезпечення в Україні: правові та організаційні аспекти. Наукові перспективи (Naukovm perspektivi). № 2(32). 2023. С. 108–122 DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-108-122](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-108-122) (дата звернення: 20.02.2025).
5. Берназюк Я.О. Принцип належного врядування: теоретико-правовий аналіз. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020.
6. Петросян К.Є. Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Київ, 2024. 251 с.

### Анотація

**Полесов С. С. Теоретико-правові основи соціальної держави та пенсійного забезпечення в Україні.** – Стаття.

Дослідження теоретико-правових основ соціальної держави та пенсійного забезпечення в Україні є важливим у сучасних наукових дискусіях, оскільки від інтерпретації конституційних норм залежить

соціальна захищеність громадян. Конституційні засади (Конституція України, 1996, ст. 141) визначають основні принципи, зокрема право на соціальний захист, що стало основою сучасної системи пенсійного забезпечення. У статті аналізуються історичні передумови розвитку цієї системи, її еволюція від централізованої моделі радянського періоду до сучасної гібридної моделі, яка поєднує накопичувальні та розподільні підходи. Дослідження висвітлює актуальні проблеми, що впливають на ефективність пенсійної системи в Україні, зокрема недостатнє бюджетне фінансування, дисбаланси між накопичувальними та розподільними механізмами, а також проблеми міжвідомчої координації. Важливою є новизна дослідження, яка полягає в комплексному підході, що об'єднує теоретичні засади соціальної держави з практичними аспектами пенсійного забезпечення. Методологія дослідження базується на історико-теоретичному аналізі, порівняльно-доктринальному методі та аналізі емпіричних даних. Використовуються дані нормативно-правових актів, результати досліджень науковців та судова практика. Основні результати свідчать, що ефективність пенсійного забезпечення залежить від інтеграції конституційних принципів із сучасними управлінськими механізмами. Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки нових концепцій та реформ у сфері пенсійного забезпечення. Висновки свідчать, що конституційні засади соціальної держави є основою для ефективної системи пенсійного забезпечення. Подальші дослідження повинні зосередитися на розробці інтегрованої методології, яка об'єднає різні підходи для комплексного аналізу конституційних норм та їх впливу на соціальний захист.

*Ключові слова:* соціальна держава, пенсійне забезпечення, конституційні норми, ефективність, методологія.

### Summary

**Polesov S. S. Theoretical and legal foundations of the social state and pension provision in Ukraine.** – Article.

The study of the theoretical and legal foundations of the welfare state and pension provision in Ukraine is important in contemporary academic debates, as the social security of citizens depends on the interpretation of constitutional norms. The constitutional foundations (Constitution of Ukraine, 1996, Article 141) define the basic principles, including the right to social protection, which became the basis of the modern pension system. The article analyzes the historical background of this system, its evolution from the centralized model of the Soviet period to the modern hybrid model that combines funded and pay-as-you-go approaches. The study highlights current issues that affect the efficiency of the pension system in Ukraine, including insufficient budget funding, imbalances between funded and distributive mechanisms, and problems of interagency coordination. The novelty of the study is its comprehensive approach, which combines the theoretical foundations of the welfare state with the practical aspects of pension provision. The research methodology is based on historical and theoretical analysis, comparative and doctrinal method and analysis of empirical data. The author uses the data of legal acts, research results of scholars and case law. The main results show that the efficiency of pension provision depends on the integration of constitutional principles with modern

management mechanisms. The practical significance of the study lies in the possibility of using the results obtained to develop new concepts and reforms in the field of pension provision. The conclusions show that the constitutional principles of the welfare state are the basis for an effective pension system. Further research

should focus on developing an integrated methodology that combines different approaches for a comprehensive analysis of constitutional provisions and their impact on social protection.

*Key words:* welfare state, pension provision, constitutional norms, efficiency, methodology.